

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 82.09(477):2

САКРАЛЬНИЙ ПРОСТІР У ЛІРИЦІ О. СТЕФАНОВИЧА

Дармопук С.М., Кочерга С.О.

Національний університет «Острозька академія»

У статті розглянуто концепцію сакрального світопереживання, репрезентовану творчістю О. Стефановича, проаналізовано її універсальні компоненти. Основну увагу зосереджено на визначенні сутності художньо трансформованої категорії *sacrum* в текстах поета та характеристикі різних рівнів її структури в контексті барокової традиції.

Ключові слова: сакрум, бароко, код, трансцендентність.

Постановка проблеми. У світовій культурі українська художня література посідає чільне місце, оскільки є «особливим засобом пізнання таємниці *sacrum*» [1, с. 39]. Українці є дуже релігійною нацією, тому категорія *sacrum* виявлена якнайповніше, та базується не лише на окремих особах, а на усіх громадянах в цілому. В естетиці творів українських письменників релігійність сприймається своєрідною призмою, яка пропускає крізь власні грані безліч релігійних рівнів, від особистісних вірувань до загально громадянських, від буденного до вічного, від земного до небесного. Саме тому поняття сакральності є наріжним каменем у літературі, оскільки саме через призму цього терміну реалізується спосіб життя людей, виявляються риси окремих націй. Кожен письменник, не важливо у якій жанрові площині він творить, прагне досягнути отого найвищого рівня змалювання буття у світі, який усвідомлюється як щось бездоганне, за допомогою якого людина виходить у інший світ, трансцендентується із біологічної сутності та поринає в простір, де навіть «час зімкнув свої повіки».

Для української художньої літератури варто розрізнити два основні релігійні поняття: *sacrum* та святе. Семантичне наповнення першого терміну є значно ширшим, а поняття «святе» є складовою сакрального, важливою його підмножиною. Визначати наявність, чи відсутність вище вказаних понять у художніх текстах можемо за допомогою герменевтично-інтерпретаційного окреслення характеристик священного простору та сакрального часу, вичитування мітологічних структур, опираючись на чітко встановлені релігійні концепти.

Sacrum у поезії О. Стефановича найвиразніше функціонує на рівні духовної субстанції та інтуїції. З'ясування значення художньо трансформованої в авторський текст О. Стефановича категорії «*sacrum*» та характеристика різних рівнів її структури становить основну мету нашого дослідження [6, с. 126].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема частково розглядалася переважно у працях еміграційних дослідників (І. Качуровського, М. Неврлого, І. Фізера). Духовним аспектам творчості поета присвячено розвідки і таких українських дослідників (О. Мишанич,

Т. Рязанцева, М. Савка та ін). Сьогодні очевидно, що О. Стефанович є одним із найцікавіших поетів українського зарубіжжя. Проте й досі все написане про цього неординарного поета існує лише, як «жмут завваг і споминів» (М. Антонович-Рудницька), що підсилює актуальність теми нашої статті.

Закономірно, що твори сакрального змісту, як підкреслює Г. Райбедюк, «завжди протистоять когнітивній та соціальній ентропії» [8, с. 270]. За переконаннями М. Кунцлера, сакральне – «єдина власне дійсність поєднаного з живим Богом світу, і вона радикально відрізняється від профанної норми упалого, підвладного смерті світу без життєдайного зв'язку зі своїм творцем» [5, с. 55]. Яскравим прикладом вище сказаного є поезія митців «празької» школи (О. Стефановича, Ю. Дарагана, Є. Маланюка, О. Ольжича, Ю. Липи, Л. Мосендза та ін.), котрі в період радянської диктатури жили та працювали закордоном. У їхніх творах наявна своєрідна трансформація традицій барокових авторів (Л. Барановича, Д. Туптала та ін.), які формували свій художній світ на понятті «*sacrum*».

Міцний християнський світогляд поетів-«празан» закономірно сформував основну тематику творів, в який часто обговорювались релігійні поняття. Має цілковиту рацію О. Баган, який констатує, що, «занурюючись у прадавні духовні традиції нації, прагнучи органічності у мистецтві, «празани» творили суцільну концепцію сакрального художнього світо переживання» [1, с. 237].

Мета статті. Дослідити сакральний дискурс у творчості О. Стефановича, обґрунтувати його методологічні аспекти, зокрема, з'ясувати структуру категорії *sacrum*, конкретизувати семантичне, аксіологічне й культурологічне наповнення терміна в його історико-теоретичному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч визначень поняття *sacrum*. Оскільки кожен творець по-своєму розуміє цей термін. Здійснено безліч спроб систематизацій взаємин релігії та літератури. Одними із найкращих є праці З. Заремб'янки в яких дослідниця розглядає вузьке та широке значення сакральності в літературі. У широкому значенні – це «збірне поняття, яке обіймає широке коло питань, що об'єднуються навколо ре-

лігійно-теологічних та духових проблем. Sacrum у красному письменстві мав би розумітися як група різноманітних якостей, пов'язаних із сферою релігійних смислів, які містяться в тексті й дають відкрити себе на різних рівнях» [12]. Поняття релігійності є показником якості тексту, вказує на майстерне художнє його опрацювання. У вузькому значення дослідниця визначає термін «sacrum» як синонім до «святого», або таке, що повертає нас до Абсолюту, акцентуючи увагу на ньому. Сакральність є певною приписуваною чи реальною ознакою, а «метафізичність» відображала б характер ліричного героя в зіткненні із реальністю, яка сприймається ним святою через призму «культури».

Найповніше та найвиразніше естетичний модус дискурсивної картини категорії sacrum виявився у творчості О. Стефановича, його сакралізоване художнє світо мислення проросло із міцної національної духовної традиції йводночас формувалось багатьма біографічними чинниками. Т. Рязанцева вважає постать О. Стефановича досить неординарною. «Він був людиною, яка «перебувала життя» в тілі, але жила насправді в дусі. Він ніколи не полишав буденних проблем, навпаки часто звертався до простих об'єктів, змальовуючи їх у нових образах та палітрах. Через певні історичні події, особисту вдачу та суцільну замкненість, поетичний світ його був загеометизований» [4, с. 4].

Він свідомо відділяв свій талант від швидкоплинного сьогодення, увага в його творах зосереджена на вищій вартості, тому трансцендентність виявлялась у його житті найповніше. У поезіях не було скороминушності та буденності, а тематика зосереджувалась на цінностях вищого порядку, виробляючи поетичний дух та самоповагу, формуючи «правильну» релігійність, якої так не вистачало українській літературі. За словами І. Фізера «потік поетичної свідомості Стефановича, як би сказав Бергсон, пливе назад, а не вперед, пливе у світ зберігаючої пам'яті», де ліричні поняття, немов, теперішній час, епічні – минулий і драматичні – майбутнє [10, с. 41].

Релігійно-містичний світогляд О. Стефановича, притаманне українському народу «двовір'я» (синтез язичництва та християнства) стали визначальним духовним ґрунтом для формування художнього простору його лірики, що функціонує переважно у сакральному полі й характеризується не лише домінуванням відповідної проблематики (вічне/проминальне), образної системи (образи Ісуса Христа, ангелів, Дива, Архистратига Михаїла), мотивів (Божої кари, гріха, спокути), жанрової специфіки (молитовні й апокрифічні тексти, релігійно-містичні стилізації, календарно-обрядова лірика) чи формальної атрибутики тексту (церковнослов'янськи, порушення плину мовлення, синтаксису).

Настрій, образи, мотиви Божого повернення були в духовному світі поета упродовж усієї творчої діяльності. Безперечно, підґрунтя їх – перша, а потім друга світова війни, які стали для нього передвісником, що «скоро крикнуть ангельські труби». Саме через ці вище сказані причини поет звертається до християнської тематики, яку спостерігаємо чи не у кожній поезії. Сакральний простір опрацьований О. Стефановичем на різ-

них площинах – від віршів про Пасху та Різдво до глибоких філософсько-містичних роздумів про суть християнства. Здійснює поет також власне трактування кінця світу, саме тому категорія sacrum є наскрізним мотивом у творчості поета. Висвітлюється насамперед в морально-побутовій і філософській площинах. О. Стефанович був тим «українцем на відстані», в якого, як слушно підкреслює В. Янів, основна вісь буття – «щось вище за нього, якась його «трансценденція», ідея чи ідеал, що перевищує границі життя» [4, с. 146]. Хоча насправді таке «двовір'я» на території Волині виправдане. Оскільки й цьому регіоні навіть у ХІХ ст. продовжували зберігати православні традиції. Навіть офіційне затвердження християнства в Київській Русі не призвело до повноцінного викорінення язичницьких дійств. Із покоління в покоління передавались різноманітні прадавні традиції, які з часом трансформувались у християнські дійства, стаючи першоосновою релігійних вірувань українців.

У творчості О. Стефановича по-новому осмислюються барокові концепції взаємодії Бога та людини, що є однією з основних тем метафізичної поезії. Одним із провідних мотивів поезій стає проблема вибору людини, її невизначеність перед поняттями життя та смерті: «Злоречий камінь вироста... / Та слухати його не треба, / А треба вирвати з хреста!» [3, с. 68].

В його ліриці помітне особливе розуміння проблеми Віри, стосунків Бога й Людини. Поет не втрачав Віри: «Похитнулися міри і виміри, / Скільки зверглося вір, богів, – / Тільки Він стоїть, Володимире, / Той, до кого ти нас привів» [9, с. 203]. Дуже часто поняття «sacrum» із площини релігійною поринає у буденність, існує в світському житті. Тобто в його поезії відбувається одухотворення мирського, злиття «високого» та «низького». Це спостерігаємо у поезії «Дивний образе таємний...», де постать Матері Божої перетворюється в особу красивої дівчини.

Дослідники стверджують, що О. Стефанович з-поміж «пражан» «найпоетичніше осмислив життя Ісуса Христа» [2, с. 68]. У поета простежуємо дві його іпостасі. Частіше цей образ постає як вияв чоловіка-страдника, побачити це можемо у вірші «Над Христом». Автор часто називає духовну постать не Ісусом Христом, а Богом, Отцем, Паном-Бігом. У поезії «Тризна» бачимо ще раз підтвердження релігійного вірування поета, який стверджує, що саме Бог є творцем та управителем Землі: «О, Боже, сильний і правдивий, / В Твоїй руці – життя і смерть, / Вдягни у славу свою твердь / І сотвори святее диво» [9, с. 222].

Індивідуальною особливістю релігійної лірики О. Стефановича є надання переваги у творах образам невинно розп'ятого Христа, який для читачів асоціюється зі стражданням. Це найкраще відображено у поезіях «Над Христом», «Не знає спочину сейсмограф».

Найпоетичніше життя Ісуса постає у творі О. Стефановича «Гетсиманія». У ньому автор, дотримуючись чітко встановлених літературних правил, акцентує увагу на психологічному стані Христа перед початком походу на Голгофу. Поет вважає, що його життєва стежина сформована Богом, тому він із честю приймає усі негаразди, які його спіткали, оскільки цей шлях продуманий

ще до його народження: «О, пронеси цей келих, Отче, / Коли це можна...Пронеси! / ...Але не так, як Син твій хоче, – / Хай буде так, як Ти даси!» [9, с. 21]. Для Ісуса Творець замінює батька, стає його наставником та порадиником. Ці два рядки звучать своєрідним життєвим кредом автора, якого він дотримувався завжди: «Дано мені в домі Отця / Бути поетом Кінця» [9, с. 184].

Варто зауважити, що у віршах поета здійснено чіткий поділ між двома іпостасями: Богом та Ісусом Христом. Все-таки владою володіє Отець, як творець усього світу та батько Ісуса. З образом Всевишнього тісно пов'язана постає Матері Божої – єдиної серед усіх людей, жінок, матерів: «про матір, звану Марія / І єдину із множини...» [9, с. 219]. Богоматір постає образом, перед яким поклоняється поет, проте інколи її роль він зводить лише до того, щоб бути портретним символом для усього християнства, він не надає їй активної діяльності, у поезіях вона швидше лише закарбована постає: «Але не чує Божа Мати, – / Їй, сповненій спокою, / Лише дитину обіймати / Пестливою рукою» [9, с. 175].

У вірші «Молитва» Пречиста є своєрідною проміжною ланкою між народом та Христом. До неї звертається безліч людей із проханням у допомозі, так і О. Стефанович апелює із проханням звільнення країни «від одра»: «О, Найсвятіша, Єдина, / До стіп схиляюся чіих, / Умилостивсьво його Сина, / Щоб від одра її воздвиг!» [9, с. 67].

Окрім головних релігійних образів, Ісуса Христа, Бога та Матері Божої, поет у своїх творах згадує й інших біблійних персонажів. Цікавим є те, що більшість з них із Нового Заповіту, лише в поезії «Фрагмент із «Преображення» згадано двох старозавітних пророків Мойсея та Ілля, які символізують велику історію християнства, коріння та духовну підтримку Христа. Саме вони є прибічниками та тими, хто допомагає йому у важкі хвилини: «Вони! Не відаю, хто / Мені про це промовля, – / Та знаю: Мойсей – ото, / А ото – Ілля» [9, с. 207].

Окрім цього часто згадано імена учнів Христа: Андрія, Якова, Петра. Вони є своєрідним відгалуженням святого відображення віри, це ті особи, які були завжди поруч, які допомагали пропагувати християнські цінності по усьому світу. Автор ніколи не згадує Юди, який був зрадником, натомість часто апелює до тих, хто залишився з Христом, незважаючи на важкі перипетії його долі: «Не доказав, не міг. Заплакав. / Лежать і сплять собі утрьох. / Підвівся й знов поклався

Яків, / Щось зосну викрикнув Петро» [9, с. 21]. Втіленням мужності та непереможної сили у творах О. Стефановича є святий Юрій, який переміг злу силу, пізнав Божу славу та захистив народ у той момент, коли той найбільше цього потребував: «У силі своїй – все потужний. / Краса його – криці краса. / В десниці спис харалужний / І смерть на вістрі списа» [9, с. 87].

Ще однією особливістю вираження поетом сакрального є національна площина. Тут також відлунує барокова традиція «вплітати в інтерпретацію християнських сюжетів суто національні образи й мотиви» [7, с. 20]. Поет стилізує твори під мову Київської Русі («Бі ко поятим глас витязя...»). Він часто «одягає християнську проповідь у фольклорні мотиви, у протонародне світобачення, чудово стилізуючи вірші в модерністському дусі». Частотними в його ліриці є лексеми «небо», «висота», «вічність», які є своєрідними маркерами сакрохронотопу. Для О. Стефановича характерні апокаліптичні візії, що нагадують макабричні сюжети барокових текстів («Так, як іще ніколи, / Сонце упало з неба»; «Вилили море крові...»), ними перейнята уся збірка «Кінцесвітне», над якою поет працював в останні роки життя.

Невід'ємною частиною сакрального простору лірики поета є хрест. Незважаючи на переможну ейфорію життя над смертю, пастори щоденно нагадують прочанам про ціну цієї перемоги, про болючі страждання та смерть Ісуса. У кожного свій хрест, свої життєві випробування, які людина повинна із вірою пройти. О. Стефанович для зображення важкої долі України вводить у тематичне зображення становища його країни саме цей образ: «Це злі, непрохані гості / Проклали просторами хрест... / Лежить на тілі України» [9, с. 85]. Водночас наявний у творах поета чорний хрест («У нещадному сяйві розпаду, лиш чорнішою тінью хреста...»), який показує гнів Божий через сумніви людей у його всесильності.

Висновки і пропозиції. Сьогодні літературознавці ще не сповна дослідили поезію О. Стефановича, не розшифрували усі мотиви та сакральні об'єкти, що функціонують у його творах, це завдання чекає вдумливих дослідників. Прочитання поезії крізь призму сакральності дозволяє глибше зрозуміти домінуючі мотиви та кодів у художньому світі О. Стефановича. Безсумнівно перспективним слід вважати вивчення художньо-екзистенційні аспекти лірики поета, зокрема концептів смерть, безсмертя, душа, космос, духовий катарсис, кара, спасіння тощо.

Список літератури:

1. Sacrum і Біблія в українській літературі / за ред. Ігоря Набитовича. – Lublin: Wydawnictwo Ingvarr, 2008. – 812 с.
2. Анісімова Н. П. Лірика Оксани Лятуринської як явище естетики чину і міфотворення: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Н. П. Анісімова: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – 21 с.
3. Василюшин І. Художньо-екзистенціальні особливості повоєнної лірики Олексія Стефановича // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наук. праць, присвячений пам'яті В. Іванишина / Ред. колегія: Л. Кравченко (голова), О. Баган та ін. – Дрогобич: Коло, 2009. – С. 103–113.
4. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький. – Львів, 1995. – 318 с.
5. Кунцлер М. Літургія церкви / М. Кунцлер. – Львів: Свічудо, 2001. – 116 с.
6. Погорелова А. Д. Сакральні виміри «празького» тексту / А. Д. Погорелова // Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць. – Миколаїв: МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. – Вип. 1. – С. 124–128.
7. Просалова В. А. Поезія «Празької школи»: [навчальний посібник]. – Донецьк: Веда, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ruthenia.info/txt/biletskv/prosalovav/poeprsh.html>

8. Райбедюк Г. Б. Духовний простір сакрального поля художньої творчості Василя Стуса [текст] / Г. Б. Райбедюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. пр.: – К.: Акцент, 2010. – Вип. 29. – Ч. 1. – С. 268-281.
9. Стефанович О. Зібрані твори / Олекса Стефанович / упор. Б. Бойчук, вступна стаття І. Фізера. – Торонто: вид-во «Свшан-зілля», 1975. – 304 с.
10. Фізер І. М. Вступна стаття / І. М. Фізер // Координати: [антологія української поезії на Заході]. – Мюнхен, 1972. – Т. 1. – С. 38-47.
11. Шостак І. Олекса Стефанович: поезії дух: [Рец. на кн. Стефановича О. «Возлюби її до крові»] // Воляння з Волині – Остріг. – 2003. – № 4 – С. 41.
12. Zarębianka Z. Sacrum na cenzurowanym. Nowa metafizyczność na nowe tysiąclecie // Zarębianka Z. Tropu sacrum w literaturze XX wieku. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych. Bydgoszcz, 2001. – S. 164.

Дармопук С.М., Кочерга С.А.

Национальный университет «Острожская академия»

САКРАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО В ЛИРИКЕ А. СТЕФАНОВИЧА

Аннотация

В статье рассмотрена концепция сакрального миропереживания, представлена творчеством А. Стефановича, проанализированы ее универсальные компоненты. Основное внимание сосредоточено на определении сущности художественно трансформированной категории *sacrum* в текстах поэта и характеристике различных уровней ее структуры в контексте барочной традиции.

Ключевые слова: сакрум, барокко, код, трансцендентность.

Darmopuk S.M., Kocherha S.A.

National University «Ostroh Academy»

SACRED SPACE IN THE LYRICS A. STEFANNOVICH

Summary

The author examines the concept of the sacred world experience, represented by creative work of A. Stefanovich, its universal components analyzed. Basic attention is focused on the identifying the nature of artistic transformed category of *sacrum* into the author's text of A. Stefanovich and character is ties of its various structure level in the context of baroque tradition.

Keywords: *sacrum*, Baroque, code transcendence.